

Hikmet Yurdu, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 135 - 157

Pascal Epistemolojisinde Kalbi Akla Öncelemek

Yrd. Doç. Dr. Şahin Efil

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

sahinefil52@hotmail.com

Özet

İlimli fideizm, metafiziksel hakikatleri akıldan çok kalp yoluyla idrak edebileceğimiz ve içselleştirebileceğimiz teolojik ve felsefi bir anlayışı ifade etmektedir. Burada akli yetinin kendine özgü görev ve işlevi olmakla birlikte, özellikle kalbi yetinin temel fonksiyonu metafiziksel gerçeklikleri doğrudan doğruya ve doğal olarak kavramaktır. Aklın burada ikincil veya dolaylı bir işlevi bulunmaktadır. Bu yüzden, tek başına metafizik alanı algılamaya çalışan aklın çelişkilere, paradokslara veya “antinomiler”e düşmesi kaçınılmazdır. Bu çalışma, kalbin işlevini, akıl-kalp ilişkisini, dolayısıyla kalbin akla önceliği bulunduğunu Pascal epistemolojisi bağlamında açıklığa kavuşturmayı, tahlil etmeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akıl, Kalp, Tanrı, Mutluluk, Epistemoloji, Metafizik.

Abstract:

Giving priority to Heart to Reason in Epistemology of Pascal

The moderate fideism deals with a theological and philosophical understanding that we will be able to cognize and internalize through heart more than reason the metaphysical truths. Although the reasonable capacity has got its own charge and function here, especially the basic function of heart capacity cognizes the metaphysical truths directly and naturally. There is a function of the mind indirectly and secondarily. So, it is inevitable that the mind only trying to sense the metaphysically will conflict with the paradoxes and the antinomies.” This study aims at explaining and analysing, assessing the function of heart, relationship between reason and heart, there is a priority the heard to reason in context Epistemology of Pascal.

Key Words: Reason, Heart, God, Well Being, Epistemology, Metaphysics.

Giriş

Bilindiği gibi, “fideizm”in¹ Batı felsefe geleneğinde, dolayısıyla dini epistemolojide *radikal fideizm*, *skeptik fideizm*, *Wittgensteinci fideizm*² ve *ılımlı fideizm* gibi çeşitli türevleri vardır.³ Diğer fideizm türleri bir yana, burada asıl konumuzu *ılımlı fideizm* teşkil etmektedir.

Hiç şüphesiz ki, felsefe tarihinde ılımlı fideizmin veya “ılımlı imancılık”ın en önemli temsilcilerinden ve savunucularından birisi ünlü Hıristiyan düşünürü St. Augustinus (354-430), diğeri de Blaise Pascal (1623-1662)’dır.⁴ Pascal’ın özellikle kalp gibi içsel bir yetinin işlevini ve dini epistemolojinin önemini açıklarken sık sık St. Augustinus’a atıfta bulunması,⁵ onun Pascal felsefesi üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Şimdi ılımlı fideizmin açılımını, dini epistemolojide akıl-kalp ilişkisini, aklın, özellikle kalbin işlevini, önemini, önceliğini ve değerini Pascal’dan hareketle irdelemeye geçebiliriz.

Pascal açısından bakıldığında fideizm, aklın işlevselliğini yadsımak veya ona karşı irrasyonel bir tavır takınmak yerine, akli imanın hiz-

¹ Genel olarak, fideizm, dinsel hakikatlerin akıl vasıtasıyla değil de, ancak kalp/iman vasıtasıyla algılanabileceği ve kabul edilebileceği savına dayanan felsefi bir düşüncedir. Buna göre, son çözümlemede dinsel öğretiler rasyonel değerlendirmeyi değil, kalbi esas alır. Bkz. Richard H. Popkin, “Fideism”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, The Macmillan Company, New York 1972, s. 201.; Terence Penelhum, “Fideism”, *A Companion to Philosophy of Religion*, eds. P. L. Quinn-C. Taliaferro, Oxford 1997, s. 376.; Michael Peterson ve diğerleri, *Akl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., İstanbul 2006, s. 57.

² Wittgensteinci fideizm hakkında geniş bilgi için bkz. Kai Nielsen and D.Z. Phillips, “Wittgensteinian Fideism?”, *Ars Disputandi*, Volume 7 (2007), <http://www.arsdisputandi.org/> (29. 04. 2010)

³ Radikal fideizme (katı imancılık) göre dinsel öğretiler, felsefi ve rasyonel açıdan anlamlı değildir. Burada dinsel hakikatlerin kabul edilmesi tamamen imanı bir meseledir. Bkz. Sören Kierkegaard, “Faith as Passionate Commitment”, *The Rationality of Belief in God*, ed. George I. Mavrodes, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1970, içinde, s. 190. Akıl-iman ilişkisiyle ilgili olarak ortaya çıkan ılımlı imancılık ve katı imancılık hakkında geniş bilgi için bkz. William J. Abraham, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, Prentice-Hall-Englewood, New Jersey 1985, 7-10. Bölümler.; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002, s. 417. Süleyman H. Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 191. Fideizmin farklı türevleri hakkında genel ve özlü bilgiler için bkz. Hanifi Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Necati Öner Armağanı (içinde), C: XL, Ankara 1999, s. 165 vd.

⁴ Bkz. St. Augustinus, *İtirafı*, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yay., İstanbul 2007, s. 120-121. Blaise Pascal, *Düşünceler*, çev. Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, s. 44. Bundan sonra bu esere *Düşünceler* şeklinde atıfta bulunulacaktır. Ayrıca, ılımlı fideizm için bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 417.

⁵ Örnek olarak bkz. *Düşünceler*, s. 76, 78, 90, 92, 178, 261.

metine vererek akıl-iman düzleminde imanı, dolayısıyla kalbi ilk, akılı da ikinci sıraya konumlandırmaktadır.⁶ Pascal'ın dini epistemolojisinde ılımlı fideizmin, "biz hakikati sadece akılla değil, kalple de biliriz" in⁷ tam olarak karşılığı olduğu söylenebilir. Tersinden söylersek, fideizm, her şeyi akla havale ederek aşkın hakikatin olağanüstü boyutunu işlevsiz bırakmak olmadığı gibi aklın prensiplerini ihlal ederek hakikati tutarsız, irrasyonel ve sıradan bir konuma indirgemek de değildir.⁸ Bu, ne aklın prensiplerini ihlal etmek ne de her şeyin açıklamasını akla bırakmaktır. Hakikate ulaşmada ve onu idrak etmede aklın ve kalbin sesine birlikte kulak vermek daha rasyonel ve daha doğru görünmektedir. Dolayısıyla Pascal fideizmi, "imanın makul gerekçelerinin olması gerektiğini kabul etmekle birlikte, dinin istediği imanın, bu gerekçelerin sınırını ve gücünü aşan bir sarsılmaz kabul ve teslimiyet olduğunu savunan imancılık anlayışı" dır.⁹

Ayrıca, Pascal'a göre, bilginin *duyular*, *akıl* ve *kalp* olmak üzere üç temel kaynağı vardır. Bunların her biri, birbirinden farklı objelere ve kendi bağlamı içinde bir kesinliğe sahiptir. Metafiziksel hakikatlerin algılanması, açıklanması ve yorumlanması işini kalp yerine getirdiği için birinci derecede metafiziksel bilgilerin ve tasavvurların idrak edilmesinden de o sorumludur. Genelde, akıl, idrak edilebilir, doğal olgular ve olaylar hakkında hüküm verirken¹⁰, özeldede ise, kalbe, dolayısıyla imana yardım eden bir unsur olarak öne çıkmaktadır.¹¹ Kalbe ve onun dini epistemolojideki yerine ve önemine ayrı bir değer atfeden Pascal, detayları aşağıda verileceği gibi, bu noktada kalbi akla öncelemektedir.

⁶ Blaise Pascal, *The Provincial Letters*, http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/pascal/letters_c.html#LETTER%20XIV (24. 05. 2008).; *Düşünceler*, s. 75-77.; Ayrıca bkz. *İtirafılar*, s. 120-121.

⁷ Blaise Pascal, *Pensées*, Translated by Krailsheimer, A.J. Penguin Books, 1995, s. 110. Türkçe baskıda (*Düşünceler*'de) yer almayan ve çevrilmeyen, ancak burada kullanmak durumunda kaldığımız kollarında ilgili eserin İngilizce baskısına başvurulmuştur.

⁸ *Düşünceler*, s. 76.; Krş. *İtirafılar*, s. 120-121.

⁹ Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akıllığı*, Etüt Yay., Samsun, 2000, s. 35.; Krş. Cevizci, a. g. e., s. 417.

¹⁰ Bkz. Blaise Pascal, *The Provincial Letters*, http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/pascal/letters_c.html#LETTER%20XIV (24. 05. 2008).

¹¹ Bkz. *Düşünceler*, s. 75, 77, 215.; Ayrıca bkz. Şahin EFİL, "Pascal Epistemolojisinde Akıl", *Marife*, Yıl: 9, Sayı: 2, Güz-2009, Konya, s. 197 vd.

I- Dini Epistemolojide Kalbin Önceliği Sorunu

Acaba Pascal epistemolojisinde kalp niçin aklın önünde giden bir yetidir? Kalbin yeri, önemi ve değeri nedir? O, aşkın hakikatin bilgisini nasıl idrak etmektedir? Bir bilgi kaynağı olarak ona ne ölçüde güvenebiliriz? Bu sorular ve bunlara ilişkin cevaplar, Pascal'ın son derece önemli bir iç yetimiz olan kalbe yüklediği işlevlerin açıklığa kavuşması bakımında oldukça önemlidir. Hemen belirtelim ki, ona göre, kalp, metafiziksel gerçeklikleri algılayan, idrak eden, açıklayan ve yorumlayan, içsel, merkezi/ana yetimizdir.¹² Kalbin hakikatleri idrak etmesi, mantıksal ve aklî anlama ve düşünme süreçleri gibi değil, bunları aşan bir içsel, sezgisel ve ilhama dayalı bir yapıyla mümkündür.¹³ Dolayısıyla "kalp, sezgisel kavrayışın merkezi" veya "hassas bir feraset"¹⁴ yetisidir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, Pascal felsefesinde kalp, "özel bir meleke değildir... o, aklın çeşitli mantıkî kurallara uymayan, sezgisel ve mistik kavrayışını dile getirmek amacıyla yine akıl için kullanılan sembolik bir isimdir. Muhtemelen o, insanın kişisel ve ruhsal merkezini, kendiliğinden işleyen ve sezgisel olarak hisseden, seven, nefret eden; realiteyi bir bütünlük içerisinde kavramasını sağlayan topyekûn *zihnini* ifade etmektedir."¹⁵ Dolayısıyla kalp, rasyonelliğin karşısında yer alan, irrasyonel ve duygusal bir yeti değil, rasyonalite ile uyum ve denge içinde olan sezgisel bir yetidir.¹⁶

Pascal, insanı gerçek mutluluğa ve hakikate ulaştıracak şeyin akıldan ziyade kalp olduğunu vurgular.¹⁷ Ancak ona göre, "çok uzun yıllardan beri, herkesin durmaksızın elde etmeye çalıştığı bu hedefe iman olmadan varan hiç kimse yoktur."¹⁸ Niçin akıl tek başına Pascal'a güven vermiyor? Akıl neden, bizi mutluluğa ve hakikatin bilgisine ulaştıramaz? Daha da önemlisi, kalp niçin metafiziksel bilginin ve hakikatlerin birinci

¹² Pascal, *The Provincial Letters*, <http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/pascal/letters-c.html#LETTER%20XIV> (24. 05. 2008).

¹³ Louis Groarke, "Philosophy as Inspiration: Blaise Pascal and the Epistemology of Aphorisms", *Poetics Today* 28:3 (Fall 2007), s. 404.

¹⁴ Groarke, "Philosophy as Inspiration...", s. 427-28.

¹⁵ Özcan, a. g. m., s. 170.; ayrıca bkz. Groarke, "Philosophy as Inspiration...", s. 404.

¹⁶ Tüzel, a. g. e., s. 83.

¹⁷ *Düşünceler*, s. 106.

¹⁸ *Düşünceler*, s. 65.

derecede kaynağı durumundadır? Görebildiğimiz kadarıyla bu soruların Pascal epistemolojisinde üç temel cevabı bulunmaktadır. Bunlar da bazı teolojik ve epistemolojik anlayışlara dayanmaktadır.

Birincisi, “düşüş”le birlikte, insan aklının, duyuşal melekelerinin ve doğasının bozulduğu ve sağlıklı bir biçimde işleyemez hale geldiği, Hıristiyanlıkta önemli bir yere sahip olan ve Hz. Adem’in cennette yasak meyveyi yemesi savına dayanan ilk/asli günah öğretisidir. Bu öğretiyeye göre, ilk günahı işlemeden önce, insan, şerefli, haysiyetli ve ulvi bir konuma sahipti. Ne var ki, o, işlemiş olduğu ilk günahın/suçun zorunlu bir sonucu olarak haysiyetli ve ulvi mevkiinden aşağılara düşerek doğasını, tanrısal özünü, akli ve duyuşal yetilerini tahrip etmiş ve bozmuştur. Bu yüzden, insanın tekrar eski konumuna gelebilmesi ve önceki meşiyetlerini yeniden kazanabilmesi ancak Tanrının inayeti ve lütfuyla mümkün olabilir.¹⁹

Pascal’ın, düşüş öğretisi sonucunda insanoğlunun akli yetilerinin bozulduğu ve tahrip olduğuna ilişkin bu görüşlerine karşı Batı’da en sert eleştiriler F. Nietzsche’den gelmiştir. Nietzsche’ye göre, insanın tabiatını bozan, akli yetilerini işlemez hale getiren ve kötürümleştiren, ilk günah değil, bizatihi Hıristiyanlığın kendisidir. Öyle ki, Hıristiyanlık, Pascal gibi çok zeki ve entelektüel bakımdan güçlü olan bir insanı bile akli melekelerini kullanmaktan ve geliştirmekten mahrum edebilmiştir.²⁰

Düşüş öğretisi bağlamında aklın ve duyuşal melekelerimizin doğru ve sağlıklı bir biçimde işlevlerini yerine getiremediği şeklindeki teolojik yaklaşımın belki Hıristiyan kültürü içinde anlaşılabilir ve meşru bir zemini olabilir. Ancak bu teolojik zemini ve düşüncel arka planı, başka kültürel ve teolojik perspektiften hareketle idrak etmek ve makul bir olgu olarak kabul etmek mümkün değildir. Eğer bu öğreti, doğru olmuş olsaydı, o zaman hayatını ilahi ilkeler doğrultusunda değil de kendi dünya

¹⁹ Pascal, *Pensées*, s. 96. Hıristiyan düşüncesindeki düşüş öğretisi hakkında geniş bilgi için bkz. *Tekvin 2*: 1-25.; *Tekvin 3*: 1-24. Ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Konya 1998, s. 103-104.

²⁰ Bkz. Friedrich W. Nietzsche, *Deccal-Sahte İsa*, çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yay., İstanbul 2008, s. 9-10.

görüşüne göre düzenleyen, günahların içine batmış, ancak düşünce tarihinde sanattan edebiyata, tarihten felsefeye, bilimden teknolojiye dek daha pek çok alanda ön plana çıkmış, oldukça önemli işlerin altından başarıyla kalkabilmiş, derin ve kuşatıcı düşünceler üretebilmiş bilim, düşünce ve sanat insanlarını ve onların sıra dışı aklını nereye koyacağız? Düşüş öğretisine göre bu insanların işlemiş oldukları günahlardan dolayı düşünme melekelerinin bütünüyle tahrip olması, bozulması ve işlevsiz hale gelmesi gerekirdi. Oysa kadim dönemlerden bu yana kültür ve medeniyet tarihine bakıldığında realitenin böyle olmadığı açıkça görülebilir.

İkincisi, akılı yanıltan ve sağlıklı düşünmesini engelleyen “muhayyile”, “yenilik”, “hastalık”, “şahsi menfaatler” ve “akıl-duygu savaşı” gibi bazı hata kaynaklarının olmasıdır. Peki, bu unsurlar, akılı nasıl yanıltmakta ve yanlışla düşürmektedir? *Muhayyile*, insanı hata ve dalalete düşüren, akla düşman olan, onu denetleyip hükmü altına alan, akılı şüpheye ve inkâra sürükleyen mağrur ve hâkim melekedir. Fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklar/hastalıklar, akılı olduğu kadar duygusal yanımızı ve bunların işleyişini de bozmaktadır.²¹ *Akıl-duygu çatışmasına* gelince, bilginin veya “hakikatin iki kaynağı olan akıl ve duygular... karşılıklı olarak birbirini aldatırlar. Duygular, akılı zahiren doğru görünen yanlış şeylerle aldatırlar.” Dolayısıyla “akıl ve duygular, ikisi de, yalanlar ve hilelerle birbirini aldatır.”²² Sonuçta, insan pek çok hatayı doğasında barındıran bir varlıktır. Hemen her şey onu aldatır, bu yüzden, Tanrının inayeti dışında hiçbir şey onu hakikate ulaştıramaz.²³ Bu durumda geriye dini epistemolojide bizi aldatmayacak ve güvenebileceğimiz tek bilgi kaynağı kalmaktadır ki, o da kalptir. Bu noktada kalp işin içine girdiğinde yanlgı ve aldatmaların yerini doğru, sağlam ve güvenilir bilgiler alır.

Pascal’ın aklımızı ve duyularımızı çelen ve bizi yanıltabilen şeylerden söz etmesinin altında yatan temel düşünce, öyle görünüyor ki, kalbi ve kalbî bilgiyi öncelemek, bunun önemine ve hayatıyetine özel bir vurgu yapmak olsa gerektir. Aklın kendisini yanıltan ve hatalara sürük-

²¹ Akılı yanıltan unsurlar hakkında geniş bilgi için bkz. *Düşünceler*, s. 24–30.

²² *Düşünceler*, s. 30.

²³ *Düşünceler*, s. 30

leyen şeylerden kurtulabilmesi için kalbe ve kalbî bilgiye ihtiyaç duyması zorunluluk arz etmektedir. Akıl içine düştüğü şüphe uçurumundan kendisini ancak kalbin yardımıyla, bir bakıma imanla ve teslimiyetle kurtarabilir. Nitekim Pascal'a göre, "kendimizi bilmek, aklımızın mağrur faaliyeti sayesinde değil, ancak *aklın teslimiyeti* sayesinde mümkün olacaktır."²⁴ Bu durumda, en önemli bilgi kaynaklarından birisi, belki de en önemlisi kalp ve tabii ki, orada konumlanan imandır. Metafizik hakikatler konusunda kesin bilgiyi bize ancak kalp verebilir. Bu yüzden, "imandan başka bize *kesin bilgi* sağlayacak hiçbir şey yoktur."²⁵ Burada, kalp/iman, bütün bilgilerin kaynağı değil, sadece dini ve ahlaki bilginin kaynağı olarak takdir edilmektedir.²⁶

İnsan doğası gereği hem yanlış hem de doğru eylemleri yapma potansiyeline sahip olan bir varlıktır. İnsanın zaman zaman hatalara ve yanlışlara sürüklenmesi, onun aklını sağlıklı ve doğru bir şekilde kullanmadığı veya kullanamayacağı anlamına gelmez. Eğer düşünce tarihi boyunca süreç bu şekilde işlemiş olsaydı, yeryüzünde insanoğluna ait olumlu gelişmeler ve dönüşümler olmayacak, farklı kültür ve medeniyetlerden söz edilmeyecek, teorik ve pratik olarak bugünkü aşamaya da gelinmemiş olacaktı. Dolayısıyla Pascal'ın ilahi bilgiden başka bütün beşeri bilgilerin, kısaca her şeyin insan aklını aldatabileceği ve yanlışlara sürükleyebileceği savı, hem çok iddialı görünmekte hem de beşeri bilgilerin dini epistemolojide anlamsız olduğunu ima etmektedir. Hâlbuki biraz daha yakından bakıldığında bu bilgiler, sadece insan hayatının doğal akışında değil, aynı zamanda ilahi bilgilerin idrak edilmesi, yorumlanması ve pratiğe aktarılması noktasında da oldukça önemli ve vazgeçilmez bir fonksiyona sahiptir.

²⁴ **Düşünceler**, s. 54, vurgu bize ait. Pascal'ın şüpheciliği yöntemsel bir mahiyet arz etmekten ziyade, imanî kesinliğe ileten bir araç durumundadır. Tüzel, **a. g. e.**, 117. Büyük İslam düşünürü Gazali de içine düştüğü şüpheden Tanrının kalbine attığı bir "nur" sayesinde kurtulduğunu açıklamıştır. Onun şüpheciliği, Descartes gibi yöntemsel bir şüpheciliktir ve burada amaç, geleneksel ve taklide dayalı bir şekilde inanılan şeylerin doğruluğunu araştırmak ve bunların hakikatini bilmektir. Dolayısıyla doğruyu yanlıştan ayırabilecek bir kritere ulaşmaktır. Geniş bilgi için bkz. Gazali, **el-Munkızu min-ad-Dalâl**, çev. Hilmi Güngör, M.E. B., İstanbul 1990, s. 16-21.; Ayrıca, Pascal şüpheciliği ile Gazali şüpheciliğinin karşılaştırması için bkz. Tüzel, **a. g. e.**, 117-121.

²⁵ **Düşünceler**, s. 50, vurgu bize ait

²⁶ Groarke, "Philosophy as Inspiration...", s. 427, 429.

Üçüncüsü, akıl, kapasitesinin yetersizliği ve sınırlılığı nedeniyle dini epistemolojide dinin temel önermelerini ve hakikatlerini tek başına kavrayamaz ve algılayamaz.²⁷ Pascal'a göre, "bir cüz'ün küllü bilmesi, bir parçanın bütünü kavraması nasıl mümkün olabilir ki?"²⁸ O, sözü dini epistemolojiye getirerek daha açık bir biçimde şunları kaydeder: "Akıl Tanrının var olmasını kavrayamaz; olmamasını da kavrayamaz."²⁹ Bu bakımdan, "Tanrının ne varoluşunu bilebiliriz, ne de mahiyetini", çünkü "O'nun ne bir uzamı vardır, ne de sınırı."³⁰ Bu durumda, Kant'ın da ifade ettiği gibi tek başına metafizik alana giren aklın "antinomiler"e düşmesi kaçınılmazdır.³¹ Bu yüzden, metafizik alanla, aşkın varlıkla ilgili bilgileri ve bir takım hakikatleri aklın tek başına algılaması ve idrak etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu noktada kulak vermemiz gereken asıl ve öncelikli ses, kalbî yetinin sesidir.

Çünkü "*Tanrıyı hisseden akıl değil, kalptir. İman, Tanrının akıl tarafından değil, kalp tarafından idrak edilmesi olayıdır.*"³² Ona göre, uzay, zaman, hareket ve sayı gibi ilk prensipleri ancak kalp ile bilebiliriz ve bu konudaki bilgiler aklî çıkarımlar kadar sağlam ve doğrudur. Akıl, fitrat-tan gelen böyle bir bilgiye dayanmalı ve bütün kanıtlarını bunun üzerine kurmalıdır. Sonuçta, metafiziksel hakikatler de, ancak ilk prensipleri bildiğimiz kalp tarafından idrak edilebilir/bilinebilir.³³ Dolayısıyla, "kalbin öyle sebepleri vardır ki, akıl bunları kavramaktan acizdir."³⁴ St. Augustinus'un Tanrıyla ilgili olarak "seni, beni hayvanlardan üstün kılan

²⁷ *Düşünceler*, s. 87.

²⁸ *Düşünceler*, s. 87.

²⁹ *Düşünceler*, s. 215.

³⁰ *Düşünceler*, s. 110, vurgu bize ait.

³¹ Akıl, neden antinomilere düşmektedir? Bilindiği gibi, Immanuel Kant'a göre, akıl, fenomenleri (görünümler) numenler (kendinde şeyler) olarak algılamakta, bir bakıma *görünümlerin* bağlantılarını sadece deney dünyası için değil de *kendinde şeyler* için de geçerli olduğunu kabul etmekte ve sonuçta, çatışma ister istemez gerçekleşmektedir. Bkz. Immanuel Kant, *Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 2002, s. 93. Dolayısıyla ona göre, salt akıl, (spekülatif akıl) metafizik alanda kesin ve doğrulanabilir bir sonuca ulaşamaz. Söz konusu aklın, bu bağlamda kendisini zorlaması halinde, bir takım ciddi çelişiklere, "antinomiler"e düşmesi kaçınılmazdır. Bkz. Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. Norman Kemp Smith, Macmillan, London 1990, A 636.

³² Pascal, *Pensées*, s. 424.

³³ Bkz. Pascal, *Pensées*, s. 110.

³⁴ *Düşünceler*, s. 116.

aklımla değil de bedenimin duyularıyla arıyordum. Oysa sen içimde, varlığımın en derinlerinde ve en üst bölgelerimdeydin"³⁵ derken anlatmaya çalıştığı şey, Pascal'ın yaptığı gibi, Tanrının ancak kalp ile kavranabileceği ve kalbin akla önceliğidir. Bu durumda, "kalbin hallerini kavrayabilmek için, onu, kendi sebepleri ve kuralları içersinde kalarak anlamak gerekir."³⁶ Dolayısıyla Tanrı'nın "varlığını ancak imanla bilebiliriz"³⁷ veya "biz ancak Tanrı'nın varlığının bilincine, iman diye adlandırdığımız olayları yorumlama ve bunlara mukabelede bulunma yoluyla varabiliriz."³⁸ Öyle görünüyor ki, metafiziksel alanda aklın yapabileceği pek fazla bir şey yok gibidir. Burada bütün yapıp etmeler, kalbe ve onun deruni boyunda kendisine yer edinmiş olan imana aittir. Bu bakımdan dini epistemolojide "imandan başka, bize *kesin bilgi* sağlayan hiçbir şey yoktur."³⁹ Bu ifadeyi, rasyonellikten kopma ve uzaklaşma şeklinde değil, akıl ile kalp arasındaki ince çizgide/nüansta ifadesini bulan bir makullük olarak anlamak daha doğru olur.⁴⁰

17. ve 18. yüzyıl gibi katı akılcılığın zirveye çıktığı ve aklın mutlaklaştırıldığı ve tek otorite olarak kabul edildiği bir çağın⁴¹ tanığı olan

³⁵ Augustinus, a. g. e., s. 59.

³⁶ Özcan, a. g. m., s. 169.

³⁷ **Düşünceler**, s. 110.

³⁸ John Hick, "Kanıtı Dayanmayan Rasyonel Teist İnanç", çev. Ferit USLU, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/2, s. 310.

³⁹ **Düşünceler**, s. 50, vurgu bize ait.

⁴⁰ Özcan, a. g. m., s. 170.

⁴¹ Pascal'ın, çağdaşı olan René Descartes'e, dolayısıyla Kartezyen Felsefe'ye (Kartezyen akla) karşı çok sert eleştiriler yönelttiğini biliyoruz. O, böyle bir felsefi anlayışın temelinde sanki "gizli" bir ateizm sezinlemişti ya da Kartezyen Felsefe'de ateizme çıkan bir yol olabileceğini düşünmekte idi. Bkz. **Düşünceler**, s. 32, 98, 279. Bu eleştiriler, felsefi olmaktan çok dini ve teolojik kaygılar taşımaktadır. Ayrıca, Rönesans, Reformasyon ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren etkileri giderek belirginleşen Kartezyen Felsefe, Aydınlanma Felsefesi'nin hazırlayıcı sebeplerini oluşturmaktadır. Diğer taraftan, bu felsefe, metafizik unsurları bütünüyle devre dışı bırakarak aklın ve bilimin rehberliğinde yeni bir düşünce ve anlayış modeli geliştirme çabası gütmüştür. Burada belirleyici olan şey, akıl ve onun sınırsız gücüdür. Bkz. Ernst Cassirer, **The Philosophy of Enlightenment**, trans. Fritz C. A. Koelln and James P. Pettegrove, Princeton University Press, New Jersey 1979, s. 3 vd. Immanuel Kant, "'Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt", **Seçilmiş Yazılar**, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 211 vd. Ayrıca, Aydınlanma felsefesinin mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevizci, **Aydınlanma Felsefesi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002, ss. 1-21. Bu da bir bakıma aklın, dolayısıyla bilim ve felsefenin mutlaklaştırılması ve dogmatik bir mahiyete büründürülmesi anlamına gelmektedir. Aydınlanma Felsefesi hakkında geniş bilgi için bkz. Fehmi Baykan, **Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar**, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s. 29 vd., 275-278. İşte Pascal'ın temelden karşı çıktığı şey, aklın putlaştırılması ve mutlak bir konuma sahip olması anlayışı olsa gerektir.

Pascal'ın, kalbi öne alan sesi, katı akılcılığa ve tek boyutlu algılama biçimine bir tepki olarak ortaya çıkmış görünümü vermektedir. Nitekim Louis Groarke'ye göre Pascal, "aklın gücüyle birlikte, onun dünyayı anlamaya ve eşyanın anlamını kavramaya uygun bir forma sahip olduğunu kabul eder. Ancak o, haklı olarak mantıksal açıdan dünyanın doğrulanması ile varlığın hakikatini idrakin modern Batı düşüncesi içinde birbirine karıştırılan hususlar olduğunu vurgular."⁴²

Böylesi bir ortamda kalbin öncelenmesi doğal olduğu kadar şaşılacak bir durum da değildir. Bu yüzden, Pascal, hem akla hem de kalbe şu çağrıda bulunmaktadır: "*Ey aciz akıl, zavallılığımı anla ve mütevazı ol! Ey güçsüz fitrat, sessiz ol! İnsanın insandan sonsuz derecede müteal olduğunu; sonsuz derecede insanlığın fevkine yükseldiğini öğren ve senin için kendi başına kaldığın sürece bilinmez ve kavranılmaz olan gerçek durumunu Rabbinden öğren.*"⁴³

Öte yandan, Pascal'a göre, "iman, kalplerimizdedir. Ve bize 'biliyorum' değil, 'inanıyorum' dedirtir."⁴⁴ Pascal, kalbe Tanrısal inayetin dolmasının, anlama ve/veya bilme faaliyetinden önce geldiğini vurgular. Tanrının ruhumuza ilham ettiği ilk şey, anlama ve olağanüstü bilgidir. Ruh da, söz konusu olan anlama ve bilgi ile şeyleri ve kendisini tamamen yepyeni bir formda görmektedir.⁴⁵ Burada ilk planda *bilmek* değil, *inanmak* önemlidir. Bilmek, birinci derecede akılla, inanmak ise kalple ilişkili bir durumdur. Buna göre, inanmak için akıl değil, kalp ve orada bulunan iman önemlidir. İmanın kalpte olduğu doğrudur; eğer o, kalpte yoksa başka hiçbir yerde yoktur. Pascal, meramını şu şekilde daha açık hale getirmektedir: "*O'nun varlığını ancak imanla biliyoruz... bir şeyin mahiyetini bilmeden onun varlığını bilmenin... mümkün olduğunu*"⁴⁶ söyleyebiliriz. Dolayısıyla Pascal'da inanmak, bilmenin ve idrak etmenin temel koşulu-

⁴² Groarke, "Philosophy as Inspiration...", s. 403.

⁴³ *Düşünceler*, s. 53, vurgu bize ait.

⁴⁴ *Düşünceler*, s. 18.

⁴⁵ Blaise Pascal, *Great Shorter Works of Pascal, translated with an introduction*, by Emile Cailliet and J.

Blankenagel, Greenwood Pres, U. S. A., 1974, s. 118.

⁴⁶ *Düşünceler*, s. 110.

dur.⁴⁷ İnanma eylemi esnasında aklın herhangi bir rolü olmamakla birlikte ilgili eylem gerçekleştiikten sonra o, devreye girmektedir.

Metafiziksel hakikatleri anlamak ve idrak etmek için, ona dışardan değil, içerden bakmak, diğer bir deyişle önce ona inanmak ve onu yaşamak gerekir. Peki bu durumda kalp, metafizik hakikatleri nasıl kavramaktadır? Bu hakikatleri kalp, “doğal bir refleks olarak”, “ani bir aydınlanma sonucunda”⁴⁸ ve “doğrudan doğruya kavrar”⁴⁹ ve keşfeder. Pascal’ın kalp epistemolojisi, önemli ölçüde “doğruluğunu kendi içinde taşımaktadır. Yani onun doğruluğunu delillendirmek için dışarıdan bir şeyin desteğine ihtiyaç yoktur.”⁵⁰ Dolayısıyla, Pascal felsefesinde iman ile bilgi arasında doğrudan değil, dolaylı bir ilişki vardır. Acaba dini epistemolojide aklın hiç mi etkisi ve rolü yoktur? Elbette ki, var. İlmli fideizm, özü itibariyle “akıl ile iman arasında dengeli bir ilişkinin varlığı esasına dayanmaktadır.” Zaten bu yüzden, bu anlayış, bir “hayli felsefi ilgi uyanıcı”dır.⁵¹ Bu da bizi doğal olarak akıl-kalp ilişkisi konusuna götürmektedir.

II- Dini Epistemolojide Akıl-Kalp İlişkisi

Pascal epistemolojisinde aklın, bilimsel akıl, “sezgisel akıl”, “matematiksel akıl”, “doğal akıl” ve “sahih akıl” gibi çeşitli türleri ve birbirinden farklı işlevleri bulunmaktadır.⁵² Hiç şüphesiz ki, onun burada din ve metafizikle ilgili bir işleve sahip olduğunu vurguladığı akıl, *sahih akıl*’dır. Her akıl türünün kendine göre bir işlevi olduğuna göre öteki akıl türleri metafizik alanda işlevsizdir. Bu bakımdan, *sahih akıl*, Pascal’ın “dini epistemolojide en çok güvendiği, gücüne ve hassasiyetine en çok inandığı akıldır. Bu nedenle, doğru ve sağlam (dini) bilgiye, bu bilginin dayandığı bir epistemolojiye ulaşmak... için *sahih aklın önemi ve değeri oldukça büyüktür.*”⁵³ Pascal, akli görev ve fonksiyonu açısından farklı türlere

⁴⁷ Recep Alpyağlı, *Din Felsefesi Yapmak*, Anka Yay., İstanbul 2002, s.19.

⁴⁸ Efil, *a. g. m.*, s. 190.

⁴⁹ Groarke, “Philosophy as Inspiration...”, s. 427.

⁵⁰ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay, İstanbul 1992, s. 89.

⁵¹ Özcan, *a. g. m.*, s. 168.

⁵² Bkz. *Düşünceler*, s. 143, 144-45, 201. Geniş bilgi için bkz. Efil, *a. g. m.*, s. 184-202.

⁵³ Efil, *a. g. m.*, s. 197.

ayırılmış olmakla birlikte, aslında bunlar birden çok aklın değil, tek bir aklın farklı versiyonları ve işleyiş biçimleri durumundadır.

Pascal, genellikle, metafizik alanda kalbin öncelikli olduğu gerçeğinin altını çizmesine rağmen,⁵⁴ aklın gücüne, akılla kalbin birlikte çalışmasının önemine ve gerekliliğine, dolayısıyla akıl-kalp (iman) ilişkisine de büyük önem veren bir düşünürdür. Buna göre, “insan kuşku duyma, tasdik etme ve teslim olma hakkının olduğunu bilmelidir. Aksini yapanlar, aklın gücünü anlayamaz.”⁵⁵ Bu ifadeler, hem aklın hem de kalbin kendine özgü işlevi yanında, özellikle aşkın alanla ilgili konularda bu iki yetinin koordineli bir biçimde çalışmasının gerekliliğini de ima etmektedir. Bununla birlikte, şüphe etmek, aklın en önemli işlevlerinden birisi ve aklını doğru kullanan ve sağduyulu her insanın vazgeçilmez bir görevidir. Çünkü Pascal’a göre, “şüphe, içinde *aramak* gibi kaçınılmaz bir görev... mevcuttur.”⁵⁶ Şüphe içinde olmak, şüphe objesi olan şeyin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında henüz ikna olunmadığını ve bu konudaki arayışın sürdüğünü gösterir. Bu durum, her şeyden önce, doğruyu buluncaya ve ikna oluncaya dek ciddi bir arayışın içinde olmayı da ima eder. Ancak bunun tersi gerçekleştiğinde, yani “şüphe eden ama aramayan kişi aynı anda hem mutsuz, hem de yanılgı içindedir.”⁵⁷ Şüphe, arayışımızı sürdürmemiz ve onu ortadan kaldıracak çabaların içinde olmamız halinde gerekli ve anlamlı bir şey iken, aksi durumda bizi mutsuzluğa ve yanılgıya sevk edecek bir unsura dönüşebilmektedir.

Ayrıca, burada ve yukarıda geçen “şüphe” kavramı, müspet bilimlerin konusundaki arayışları dile getirecek bir imaya sahip olmakla birlikte, Pascal’ın bu kavramı dini epistemoloji bağlamında kullandığını görmek zor değildir. Genel olarak, o, hem bu kavramın kullanıldığı pasajlarda hem de şüphe ile mutluluk veya mutsuzluk arasında bir ilişkinin olduğuna işaret etmesinde bu husus açıkça görülmektedir. Yine, ‘Pascal’ın dini epistemolojide iman akıldan önce geldiğine, bir bakıma kalbî teslimiyetin

⁵⁴ Groarke, “Philosophy as Inspiration...”, s. 403.

⁵⁵ *Düşünceler*, s. 75, vurgu bize ait.

⁵⁶ *Düşünceler*, s. 219.

⁵⁷ *Düşünceler*, s. 219.

gerçekleştiğine göre burada şüpheden nasıl söz edilebilir?’ şeklinde haklı olarak bir soru sorulabilir. Şüphesiz ki, ılımlı fideizmde imanın önce kalp ile gerçekleşmesi, iman etme sürecinin öncelikli ve en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Ancak bu sürecin burada bittiğini söylemek doğru değildir. Aklın devreye girmesi ve teslimiyetiyle birlikte bu süreç (iman etme) tamamlanmış olmaktadır. Bu açıklamalara rağmen, yine de özü itibarıyla içinde ciddi bir paradoksu barındırdığından dolayı Pascal’ın kalbî teslimiyet gerçekleştikten sonra “şüphe”ye yer vermesini anlamak ve anlamlandırmak kolay görünmüyor. Başka bir deyişle, sağduyu düzeyinde meseleye bakıldığında iman süreci, önce aklın, sonra da kalbin kabul ve teslimiyetiyle gerçekleşmesi ve son bulması gereken bir olgudur. Bunu anlamak ve idrak etmekte güçlük çekmiyoruz.

Oysa süreç burada son bulmuyor ve devam ediyor; daha da enteresan olanı aklın, rasyonelitenin en sonunda işin içine girmesidir. Dolayısıyla hem şüphe hem de akıl işin başında değil, sonunda devreye girmektedir. Bu durumda Pascal’ın dini epistemolojide iman etmenin aynı zamanda rasyonel bir eylem olduğunu söylemek veya burada güçlü bir rasyonellikten söz etmek sanıldığı kadar kolay değildir. Belki burada güçlü değil, zayıf bir rasyonelliğin olduğunu söylemek daha doğru olur. Dolayısıyla Pascal’ın dini epistemolojide akıl-iman ilişkisinin odak noktasında ve özünde bu haliyle giderilmesi ve çözümlenmesi mümkün olmayan bir çelişki ve bir paradoks olduğu, ciddi bir tutarsızlık bulunduğu açıktır.

Özellikle, “iman sürecinde şüphe geçici de olsa, önemli bir yere sahiptir. O bilinçli bir imana sevkeden... iman yolunda sağlam adımlarla yürünmesini sağlayan bir motiv görevi görmektedir.”⁵⁸ Şüphe, bu işlevini iman sürecinin sonunda değil, ilk basamağında ve başında yerine getirdiğinde, bu, ancak makul ve doğru bir yaklaşım olabilir. İman eylemi gerçekleştikten sonra ortada şüpheyeye konu olabilecek bir şey kalmadığına göre ne hakkında şüphe edeceğiz? Realitesi olmayan bir şeyin şüphesi mi

⁵⁸ Özcan, a. g. m., s. 43.; Akıl-şüphe-iman ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Özcan, a. g. m., s. 40-43.

olur? Pascal epistemolojisinde bu sorunun ikna edici bir cevabını bulmak mümkün değildir.

Tasdik ve teslimiyet, aklın yanında, daha çok kalbin bir işlevidir; bunlar akılda değil, kalpte ve kalp ile gerçekleşir. Eğer akıl mevcut verilerin doğruluğu konusunda ikna oluyor ve bunları onaylıyorsa, şüphe ortadan kalkar. O zaman, kalp devreye girer ve tasdik gerçekleşir. Bunun sonucunda da doğal olarak teslimiyet ortaya çıkar.⁵⁹ Dini epistemolojide şüphe, tasdik ve teslimiyet gibi kavramların, birbirine bağlı ve birbirini gerektiren, dolayısıyla birbiriyle yakın bir ilişki içinde olduğu ortadadır. Deyim yerindeyse, burada insan, hiyerarşik bir çizgi boyunca yol alır ve yolun her metre karesindeki geçitler tek tek geçilerek bir sonrakine ulaşılır. Bu durumda, hakikatin idrak edilmesinde akıl olmadan kalbin, kalp olmadan da aklın pek fazla bir önemi yok gibi görünmektedir. Bu konuda aklın kalbe, kalbin de akla ihtiyacı vardır. Burada karşılıklı etkileşim ve yardımlaşma adeta bir zorunluluktur. Ancak aşkın hakikatin idrak edilmesi ve buna teslimiyet konusunda asıl işlev gören unsur akıl değil, kalptir. Çünkü aklın imanın aydınlığına ve yardımına, Tanrının inayetine ihtiyacı vardır. Akıl ancak imanla arınmak ve aydınlanmak suretiyle Tanrıya yönelebilir.⁶⁰ Daha doğrusu, “sırf akılla gerçeği keşfedemeyiz.” Bu konuda “Kutsal Kitapların yardımına gereksinimimiz var”dır.⁶¹ Dolayısıyla akli arındıran ve aydınlatan kalp, dolayısıyla orada konumlanan ve kendine sağlam bir yer edinen imandır.

Pascal, dinsel hakikatleri akılla idrak etmeye ve açıklamaya çalıştığımızda, onların ilahi boyutunun beşeri düzleme ineyeceği, indirgeneceği için dinin bundan zarar görebileceğini, ancak bu noktada akli hiç hesaba katmadığımızda da aynı şekilde dinin, deformasyona uğrayacağını ve insanı ikna etmekten uzaklaşabileceğini belirtmektedir.⁶² Sonuçta, dinin aşırı derecede rasyonelleştirilmesi, metafiziksel ve kalbî boyutunun göz

⁵⁹ İnanma sürecinde tasdik anlamı, önemi ve mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Özcan, a. g. m., s. 69-74.

⁶⁰ Bkz. Augustinus, a. g. e., s. 120.

⁶¹ Augustinus, a. g. e., s. 121-122.; Papa II. Jean Paul, *Akıl ve İman*, çev. İsmail Taşpınar, İyiyadam Yay., İstanbul 2001, s. 122.

⁶² *Düşünceler*, s. 76.

ardı edilmesi anlamına geleceği için, bu durum, dine ve dinsel parametrelere açıkça zarar verecektir. Çünkü Pascal'a göre, tamamen "aklı saf dışı bırakmak" da, "akıldan başka hiçbir şeyi kabul etmemek"⁶³ de kabul edilmesi mümkün olmayan iki aşırı ucu temsil etmektedir. Bunlardan herhangi birisini kabul etmek zorunda değiliz, burada üçüncü bir yol bulmak veya orta yola denk düşen bir yaklaşım içinde olmak daha doğru ve daha ikna edici gözükmektedir. Dolayısıyla Pascal, din ve hakikat konusunda aklın belli bir rolü ve işlevi olduğunu, dinin belli ölçüde veya orta ölçekte bir rasyonelliğe sahip olması gerektiğini, ancak bu noktada kalbin akla önceliği olduğunu vurgulamaktadır. Burada aşkın hakikatin bilgisine ulaşmak için akıl-kalp birlikteliğinin/ilişkisinin önemi, gerekliliği ve vazgeçilmez oluşu ortaya çıkmaktadır.

Pascal, genel olarak insanı imana götüren üç tip bilgi kaynağı olduğundan söz etmektedir. Bunlar, "akıl, alışkanlık ve ilham"dır.⁶⁴ İlham, Tanrının insanlara bahsettiği özel bir lütuf ve hediyedir. O, kalpte kendini açığa çıkarır ve hakikatin bilgisine ulaşmada en etkili bilgi kaynağıdır. Bundan dolayı, Pascal'ın burada en çok önem verdiği şey, ilham olmakla birlikte, diğerleri de önemsiz değildir. Çünkü "tek başına gerçek ve selametli etkiler husule getirebilen ilhama kendimizi teslim ederken, *zihinlerimizi delillere de açmamız, keza ülfet* vasıtasıyla kendimizi teyit etmemiz gerekiyor."⁶⁵ Burada ilhama ve onun meydana getirdiği kalbî bilgilerle ulaşabilmek için aklımızın da faal olması, dış dünyadan gelen verileri hesaba katması, geleneksel bilgilerin veya alışkanlıkların da bütün bunları desteklemesi hakikatin idrak edilmesinde büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda akıl ve ülfet arasındaki ilişkiye bakıldığında "ülfet en güçlü delilleri tedarik eder" ve bu deliller de "yalnızca akli ikna eder."⁶⁶

Eğer tek başına akılla hakikate ulaşmaya çalışırsak, o zaman sadece "hakikatin kimi imgelerini algı"layabiliriz. Ancak bu durumda "kesin ve yakînî bilgiye erişmekten... eşit derecede uzak bir varlık olarak, elimi-

⁶³ *Düşünceler*, s. 77.

⁶⁴ *Düşünceler*, s. 215.

⁶⁵ *Düşünceler*, s. 215, vurgu bize ait.

⁶⁶ *Düşünceler*, s. 218.

ze dalaletten başka bir şey geçmez."⁶⁷ Öte yandan, Tanrının lütfuyla iman etme imkânı bulamamış insanlar, akıl yürütmek suretiyle hakikati bulabilirler, bulmalıdırlar.⁶⁸ Dolayısıyla insanın dinsel hakikatlere ulaşmasında bu bilgi kaynaklarının, hem ayrı ayrı, hem de birlikte ve bir bütün olarak çalışması, koordineli bir ilişki dizgesi içine girmesi, birbirini desteklemesi çok önemlidir.

Pascal, felsefi düşüncesine zemin hazırlamak için aklın sadece dinin temel paradigmaları konusunda değil, aynı zamanda beşeri konularda da anlayamadığı ve açıklayamadığı, onu aşan pek çok şeyin olduğuna işaret etmektedir.⁶⁹ Kaldı ki, din gibi kutsal ve çok köklü bir yapıda aklı aşan olağanüstü şeylerin olması gayet doğaldır ve bunda şaşılacak bir durum yoktur. Pascal'ın burada asıl anlatmaya ve açıklamaya çalıştığı şey, dinin genel olarak olağanüstü gerçekleri dile getirdiği ve aklın bu konuda yapabileceği çok az şeyin olduğudur. Çünkü "hakikatin bilgisi aklî ve mantıkî argümanların ötesinde" olduğundan dolayı "bu iş, öncelikli olarak akıl ve mantık işi değil, kalp işidir."⁷⁰

Ayrıca, "iman, Tanrı'nın bir ihsanıdır." Tek başına "akıl, insanın imana ermesine öncülük" edemez.⁷¹ Bunun için aklın, iman rehberliğine ve ışığına ihtiyacı vardır. Çünkü "aklı, uzletten çıkmaya ve güzel, iyi ve doğru olan her şey için memnunlukla riske girmeye iten imandır. İman, böylece aklın ikna edilmiş ve ikna edici avukatı olur."⁷² Dinin temel önermelerinin anlaşılması ve kabul edilmesi için kalbin önceliği olmakla birlikte aklın işlevi de yok değildir. Bu noktada akıl ile kalp karşılıklı ilişki içerisinde, birlikte çalışması ve işlev görmesi esastır. Şöyle ki, "Tanrı katından herhangi bir şeye vasil olmak için *afakî olanla enfüsi olanı; zahiri olanla deruni olanı mezcetmemiz gerek.*"⁷³ Akıl-kalp ilişkisi konusunda temelde iş yine kalbe, dolayısıyla imana düşmektedir. Burada "akıl imanun

⁶⁷ *Düşünceler*, s. 53.

⁶⁸ Bkz. *Düşünceler*, s. 45.

⁶⁹ *Düşünceler*, s. 77.

⁷⁰ Groarke, "Philosophy as Inspiration...", s. 427.

⁷¹ *Düşünceler*, s. 162. ; Ayrıca bkz. II. Jean Paul, *a. g. e.*, s. 41.

⁷² II. Jean Paul, *a. g. e.*, s. 100.

⁷³ *Düşünceler*, s. 265, vurgu bize ait.

temeli değil, tam tersine, iman aklın temelidir.”⁷⁴ Bu yüzden iman, akli, vahyi kabul etmeye hazırlamalı ve ona yardımcı olmalıdır.⁷⁵

Pascal, körü körüne iman etmeye de şu şekilde karşı çıkmaktadır: “Sizi inançlı kılması gereken şey, başkalarının o şeye inanıyor olması değil, kendi iç dünyanızda onu tasvip ediyor olmanız ve aklınızın tutarlı sesidir.”⁷⁶ İnsanın dini epistemoloji bağlamında duyduğu her şeye hemen inanmak ve kabul etmek yerine bunları ciddi bir muhakeme ve kritikten geçirmesi, bu noktada hem kalbinin hem de aklının sesine kulak vermesi makul ve makbul bir iman için zorunlu görünmektedir. Burada önemli olan “akılcılık” değil, “aklılık” veya “makullük”tür. Bu bakımdan, “imanda kör bir teslimiyete değil, tam tersine makul bir teslimiyete önem”⁷⁷ verilmektedir. Dolayısıyla, ılımlı fideizmde “Tanrı vergisi olan iman, tamamıyla akla dayanmamakla birlikte ondan da vazgeçemez. Aynı şekilde aklın da, kendi başına ulaşması mümkün olmayan ufukları keşfedebilmesi için kendini imanla güçlendirmesi gerekir.”⁷⁸ Dolayısıyla Pascal’ın dini ve felsefi düşüncesinde körü körüne iman etmek ne denli yanlış bir tutum ise, aynı şekilde bu noktada akıl ve imanı birbirinden ayırmak da o denli problematiktir.

Daha önce de birkaç defa vurguladığımız gibi Pascal’ın dini düşünce dünyasında akıl ikinci dereceden öneme sahip olduğu için iman sürecinde kelimenin tam anlamıyla ciddi bir kritik ve sorgulamadan söz etmek mümkün değildir. Bizi imana götüren temel dinamikler ve parametrelerle daha işin başında iken yüzleşemezsek ve bunlara yönelik eleştirel bir tutum takınamazsak, orada körü körüne iman etmenin önüne nasıl geçebiliriz? Pascal epistemolojisinde bu sorunun da yeterli ve doyurucu bir açıklamasını bulduğumuzu söyleyemeyiz.

⁷⁴ Özcan, a. g. m., s. 169.

⁷⁵ II. Jean Paul, a. g. e., s. 112.

⁷⁶ *Düşünceler*, s. 140–41, vurgu bize ait.

⁷⁷ Özcan, a. g. m., s. 169.

⁷⁸ II. Jean Paul, a. g. e., s. 112.

Ayrıca, bir şeyin akli aşması veya akıl tarafından kavranamaması ile akla aykırı olması bir ve aynı şey değildir.⁷⁹ Ancak, Aşkın Hakikat'te olduğu gibi bir şeyin akli kavrayışın ötesinde olması, elbette ki, onların akla aykırı olduğu veya akla uygun olmadığı anlamına gelmez. Dinsel hakikatler, "akla aykırı olmadığı halde... bu gerçek, hiç kimse tarafından kavranılmaz olduğundan daha bir yalınlıkla ve içtenlikle ispat edilememiş şeylere inanmayı öngör"mektedir.⁸⁰ Dolayısıyla buradan aklın, kavrayamadığı bir şey hakkında hiçbir şey söyleyemeyeceği şeklinde bir yoruma gidemeyiz. Bu noktada akla, özellikle kalp yardım etmektedir. Dolayısıyla Pascal'a göre, "dinin akla aykırı değil, bilakis hürmet ve itibara layık olduğu"⁸¹, dolayısıyla iman etmenin rasyonel bir boyutu olduğu ortadadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında konuşacak olursak, ılımlı fideizm, radikal fideizmde⁸² olduğu gibi "inançla akli karşı karşıya getirmez ve akla, inanç yoluyla kabul edilmek durumunda olanı formüle etme, açıklığa kavuşturma ya da aydınlatma görevi yükler."⁸³ Burada aklın ana işlevi, kalbin kabul ettiği dinsel hakikatler için rasyonel bir temel oluşturmaktır. Ayrıca, akıl ile imanı düşman ilan etmek veya onları birbirinin alternatifi olarak sunmak ne semavi dinler bağlamında kabul edilebilir bir anlayıştır, ne de sağduyuya uygun ve doğru bir yaklaşımdır. Çünkü G. L. Leibniz'in haklı olarak vurguladığı gibi, "akıl da tıpkı iman gibi Tanrının bir hediyesi olduğuna göre, akılla imanın savaş halinde olduğunu söylemek, Tanrıyı kendi kendisiyle savaştırmak demektir."⁸⁴ İşte bu gerçeğin farkında olan Pascal, her iki tarafa da gereken önemi vermekle birlikte, kalbi daha çok önemsemiş, akla göre ona öncelikli ve öncü bir işlev yüklemiştir.

⁷⁹ Pascal'a göre, şu konular aklın kavrayışının ötesindedir. Akıl, "Tanrının var olmasını kavrayamaz; olmamasını da kavrayamaz. Ruhun bedene eşlik etmesi hususunu da, hiçbir ruha sahip olmamız tezini de kavrayamaz. Keza, dünyanın yaratılmış olmasını ya da olmamasını da... Asli günahın var olmasını da, olmamasını da." **Düşünceler**, s. 215.

⁸⁰ Augustinus, **a. g. e.**, s. 121.

⁸¹ **Düşünceler**, s. 19, vurgu bize ait.

⁸² Bkz. Sören Kierkegaard, "Faith as Passionate Commitment", s. 190.

⁸³ Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 417.

⁸⁴ G. L. Leibniz, **İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma**, çev. Hüseyin Batu, M. E. B., İstanbul 1986, s. 56.

Yine, kalbin ilahi hakikatlere açılmasında akılla birlikte iradenin de hayati bir rolü ve işlevi vardır. Pascal, “irade, imanın temel unsurlarından biridir”⁸⁵ diyerek irade, akıl ve iman arasında da çok önemli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Burada sözü edilen ilişkinin mahiyeti nedir? Bu ilişkiyi Pascal, özetle şu şekilde açıklamaktadır: İrade, bir şeyin, doğru mu, yanlış mı, hak mı, batıl mı olduğunu değerlendirme ve doğru tercihte bulunma konusunda akla yardım eder, onu yönlendirir ve yanlışla düşmesine engel olur. Dolayısıyla iradeyle birlikte hareket eden akıl, iradenin tercih ettiği yöne bakarak gördüğüne göre hüküm verir.⁸⁶ Böylece irade imana giden yolu açar ve akla kılavuzluk eder. Demek ki, irade, dini epistemolojide imanın temel unsuru, doğru tercihte bulunmada aklın en önemli yardımcısı ve yönlendiricisi durumundadır. Doğru tercih konusunda hem aklın hem de iradenin rolü ve etkinliği oldukça büyüktür. Çünkü bir yerde önemli bir tercihte bulunulması gerekiyorsa, orada akıl kadar irade de doğal olarak ciddi bir rol oynuyor demektir.

Acaba aklın öneminin ve yerinin oldukça zayıf olduğu bir konuda irade akli ne kadar doğru ve sağlıklı bir tercihte bulunmaya yönlendirebilir? Burada da giderilmesi bu koşullarda imkânsız görünen bir tutarsızlık ve çelişki olduğu açıktır. Çünkü irade herhangi bir eylem veya düşünce gerçekleşikten sonra değil, bunlar gerçeklik kazanmadan önce devreye girer ve akla yol gösterir. Nerdeyse bütün her şey olup bittikten sonra iradenin akla rehberlik ettiğini veya edebileceğini iddia etmek, ne sağduyu seviyesinde ne de mantıksal ve felsefi açıdan savunulabilir ve kabul edilebilir bir anlayıştır.

Pascal, neden bu kadar çok kalp/iman üzerinde durmakta ve bu meseleyi dini epistemolojinin temeli olarak görmektedir? Burada yatan temel mantık veya espri nedir? Onun bu soruya cevabı kısa ve nettir: “Mutluluk”.⁸⁷ İnsan, birçok kusurları olan, “huzursuz”, mutsuz bir varlık-

⁸⁵ *Düşünceler*, s. 153.

⁸⁶ Bkz. *Düşünceler*, s. 153

⁸⁷ *Düşünceler*, s. 106.; Krş. Augustinus, a. g. e., s. 97. Mutluluk meselesi, düşünce tarihi boyunca birçok filozofun üzerinde kafa yorduğu, yazıp çizdiği son derece önemli bir felsefi konu olagelmıştır. Örnek olarak bkz. Eflatun, *Phaidon*, çev. Suut K. Yetkin-Hamdi R. Atademir, M. E. B. Yay., İstanbul 1997, s. 59e.; René Descartes, *Ahlak Üzerine Mektuplar*, M. E. B. Yay., çev. Mehmet Karasan,

tır. Bu yüzden, onun aradığı tek şey, mutluluktur.⁸⁸ Bu, “fitri”⁸⁹ bir duygudur, bir bakıma evrenseldir. Bu yüzden, “bütün insanlar mutluluğu arıyor. Bunun hiçbir istisnası yok.”⁹⁰ Pascal’a göre, “mutluluk ne dışarıdadır, ne de bizim içimizde. Mutluluk... Tanrı’ya inanma”ya bağlıdır.⁹¹ Dolayısıyla, Tanrı’ya inanmak mutluluğu, inkâr etmek ise çaresizliği ve acizyeti ifade eder.⁹² Öyle görünüyor ki, mutlu ve huzurlu bir hayat sürmek için hem akla hem de kalbe, dolayısıyla Tanrının lütfu olan imana ihtiyacımız vardır. Burada akıl da kalp da ayrı ayrı işleve sahip oldukları gibi birlikte ve ilintili bir biçimde de işlev görmektedir. Bu noktada akli hesaba katmadığınızda imanın, imanı hesaba katmadığınızda ise aklın bir anlamı ve işlevi olmaz, olamaz. Paul Tillich’in haklı olarak vurguladığı gibi “aklı yok eden bir iman, kendisini de yok eder.”⁹³ Pascal’ın dinsel epistemolojisiinde vurguladığı ve altını kalın çizgilerle çizdiği iman, akli yok etmediği gibi yok da saymamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Pascal epistemolojisiinde kalp, aklî kavrayışın ötesinde olan, aklın mantıksal statüsü içinde kavranamayan hakikatleri sezgi yoluyla bir bütün olarak kavrayan, idrak eden ve yorumlayan merkezî yetidir. Kalbin sesi, fıtratın sesidir. Dini epistemolojide o, insan doğasının topyekûn anlama ve idrak etme melekesidir. Bununla birlikte, kalbin duygusal boyutu olduğu kadar kendi iç tutarlılığı ve sistematığı içinde rasyonel bir boyutu da vardır.

Pascal’ın dini epistemolojide kalbe daha çok güvenmesinin ve ona ayrı bir işlev yüklemesinin temelinde, düşünüş öğretisi, aklın sınırlılığı ve yanılığa düşmesi gibi bazı teolojik ve epistemolojik anlayışlarla birlikte,

İstanbul 1989, s. 28-29.; Büyük İslam filozofu İbn Sina’nın mutluluk anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet S. Aydın, “İbn Sina’nın Mutluluk Anlayışı”, *İbn Sina: Ölümünün Bininci Yılı Armağanı*, (içinde), Ankara 1984, ss. 433-451.

⁸⁸ Groarke, “Philosophy as Inspiration...”, s. 410.

⁸⁹ *Düşünceler*, s. 67.

⁹⁰ *Düşünceler*, s. 65.

⁹¹ *Düşünceler*, s. 106.

⁹² Bkz. *Düşünceler*, s. 18.

⁹³ Paul Tillich, *Dynamics of Faith*, New York 1958, s. 75.; Aktaran, Tüzel, a. g. e., s. 33.

aşkın hakikatleri kavrama ve idrak etme konusunda kalbin kendine özgü sebeplerinin olduğuna ilişkin anlayış yatmaktadır. Diğer bir deyişle, aşkın hakikati kavrama noktasında kalbin, aklın anlamaktan aciz kaldığı kendine özgü “özel” sebeplerinin ve gerekçelerinin olması, ona çok daha önemli ve vazgeçilmez bir değer yüklemiş görünmektedir. Bununla birlikte, Pascal felsefesinde akıl ve kalp iki önemli ve vazgeçilmez bilgi kaynağı ve yetidir. Öte yandan, Pascal fideizmi, akıl-kalp arasında bir ilişki-den çok “ilişkisizlik” gören, aralarında mutlak bir otonomluktan bahsedilen, hatta onları birbirine düşman telakki eden ve aşırı uçlarda yer alan bir ilişkiyi değil, ılımlı, ölçülü ve orta yolu temsil eden veya böyle bir tutum içinde olmaya çalışan bir yaklaşımı benimsemiş görünmektedir.

Pascal’ın, akıl-kalp ilişkisinin mahiyetini ortaya koyarken aklın işlevini açıklama pahasına kalbi ve kalbî bilgiyi ötelememesi, kalbi önceleme pahasına da akli işlevsiz hale getirmemesi oldukça önemlidir. Burada akıl ve kalp arasında gayet dengeli, uyumlu, doğal ve her iki tarafa da hakkını vermeye çalışan bir ilişki vardır. Dini epistemolojide akıl olmadan kalp, kalp olmadan da akıl, işlevini tam olarak yerine getiremez. Bu anlamda akıl ve kalp arasında doğal ve organik bir bağ vardır. Metafizik hakikate ulaşmak ve idrak etmek için kalbin önceliği olmakla birlikte, aslında her iki unsur da vazgeçilmez ve olmazsa olmazdır.

Burada deruni ve mistik bir yöneliş yanında, kalbi ve iç yetileri merkeze alan, belli ölçüde rasyonelliği de ihmal etmeyen, hayatının gözlemlerinden damıtılan, insanın iç dinamiklerinden beslenen bir *kalp felsefesi* veya *mutluluk felsefesi* olarak ifade edilebilecek bir felsefe söz konusudur. Orada “iman ve akıl” kadar *epistemoloji*, “teoloji ve felsefe” de vardır⁹⁴ ve bunlar yan yana değil, iç içe geçmiş ve el ele vermiş durumdadır.

Kalp felsefesine göre, insanın mutlu ve huzurlu olmasının yolu, metafizik öğretilerin sesine kulak vermek ve bu sesin yankılarını deruni boyutumuzda bütün benliğimizle hissederek içselleştirmekten geçmektedir. Pascal’ın akıldan çok kalbe vurgu yapması ve kalp felsefesini hayatın merkezine konumlandırmasının ana nedeni, Batı’da 17. yüzyılda Decartes

⁹⁴ Özcan, a. g. m., s. 169.

ile başlayan ve sonraki dönemlerde gücünü ve etkisini giderek arttıran katı akılcılığın sığ ve salt mekanik ortamına yeni bir soluk getirmek, bir çıkış yolu önermek, özellikle de metafiziksel alanda aklın zorunlu olarak antinomilere düşeceğine ve sınırlılığına işaret etmektir. Burada aklı, hayatın temel eksenine yerleştiren ve bunun dışında başka bir otorite (bilgi kaynağı) kabul etmeyen katı akılcılığa haklı olarak bir tepki ve bir eleştiri de vardır.

Pascal'ın aklın sınırlılığı ve yanlılığı gibi epistemolojik anlayışlar ile kalbin akıldan farklı bir iç algılama yetisine sahip olduğu şeklindeki mistik anlayışın metafizik alanda karşılıklı etkileşim, uyum ve denge içinde işlev görmesi, bugün diğer dinler bir yana, özellikle semavi dinlerin temel felsefesi açısından bakıldığında hem dinin özüne ve genel bağlamına, hem de rasyonaliteye ve sağduyuya uygun görünmektedir.

Ayrıca, kalp felsefesinin kognitif bir boyutu da vardır. Bu boyut, daha çok metafiziksel hakikatlere iman edildikten sonra aklın da yardımıyla bilişsel ve duyuşsal bir mahiyet kazanır. Bu durumda, Tanrı ve ilahi hakikatler birinci derecede bilginin değil, imanın objesi olur. İnanma eylemi gerçekleşip akıl devreye girdikten sonra, metafiziksel önermeler, aynı zamanda bilginin de objesi durumuna gelmektedir. Bu epistemolojide başlangıçta "inanıyorum" önemliken, daha sonra "biliyorum" öne çıkmaktadır. Bir bakıma, 'biliyorum' demek için önce 'inanıyorum' dememiz gerekir veya 'inanıyorum' demeden 'biliyorum' diyemeyiz ve oraya geçiş yapamayız. Bu bakımdan *inanma* ve *bilme* arasında organik bir ilişki vardır ve bu ilişki sonuçta bizi metafiziksel hakikatlerin "bilgi"sine götürmektedir. Bununla birlikte, Pascal'ın ısrarla üzerinde durduğu, kalbin aklın önünde ve önceliğinde olduğu yolundaki açıklama ve çözümlemelerin özünde insanın mutluluk arayışı, buna verilen dini ve teolojik cevaplar vardır.

Son çözümlemede, bu olumlu sonuçlara rağmen, Pascal'ın dini düşünce sistemi içinde ikna edici olmaktan uzak, tutarsız ve çelişkili, ciddi olarak eleştiriye tabi tutulması gereken hususların bulunduğu altını çizmek gerekir. Bunlar, günah ve düşüş öğretisi gibi aklın işlevini

ve önemini tamamen etkisiz hale getiren bazı teolojik ve dini kökenli anlayışlarla, özellikle Pascal'ın dini epistemoloji bağlamında akıl-kalp ilişkisinin odak noktasında ve özünde giderilmesi ve çözümlenmesi mümkün olmayan problemlerdir. Bu çelişkilerin daha çok *şüphe*, *irade* ve *akıl* arasındaki ilişkide ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada akla gelen ve hayati öneme haiz bazı soruların bu düşünce sistemi içinde bile ikna edici, tutarlı ve mantıksal bir cevabı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Pascal'ın mutluluk felsefesi, bir yandan umut verici, diriltici, dengeli ve uyumlu bir öz taşıırken, diğer yandan da, ironik bir biçimde bu özü zedeleyebilecek veya bütünüyle ortadan kaldıracabilecek bir paradoksu ve tutarsızlığı kendi içinde barındırmaktadır.